

ТРАНСФОРМАЦІЯ СІМЕЙНИХ РОЛЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ: ЗМІНИ, ВИКЛИКИ ТА АДАПТАЦІЯ

TRANSFORMATION OF FAMILY ROLES IN TIMES OF WAR: CHANGES, CHALLENGES, AND ADAPTATION

У статті висвітлено психологічні аспекти трансформації сімейних ролей в умовах війни як складного соціального та особистісного процесу, що супроводжується глибокими структурними та функціональними змінами у родинній системі. На основі сучасних підходів – системного, когнітивно-біхевіорального, психоаналітичного, теорії прив'язаності – проаналізовано механізми змін, що відбуваються у ролях подружжя внаслідок впливу зовнішніх дестабілізуючих чинників, а саме мобілізації, евакуації, втрати житла, економічної нестабільності, тривалої розлуки. Війна розглядається як чинник, що порушує традиційні ролеві патерни, змушуючи сім'ю до перебудови взаємодії та переосмислення функцій. Особливу увагу приділено психоаналітичній концепції несвідомих впливів на подружню взаємодію, зокрема феноменам перенесення, проєктивної ідентифікації та активізації дитячих моделей прив'язаності в умовах стресу. Розкрито психологічні наслідки дистанційного функціонування родин та деструкції базових сімейних функцій (захисної, емоційної, виховної), а також вивчено динаміку змін у гендерному розподілі ролей – зокрема, зміцнення позицій жінок як основних носіїв турботи, підтримки й відповідальності. На основі аналізу праць сучасних українських дослідників (Л. Помиткіна, О. Ващенко, Л. Слюсар, С. Венгер, І. Шинкаренко, Р. Федоренко, А. Горун) висвітлено ключові виклики, що постають перед сім'ями у воєнний період, та окреслено можливі шляхи адаптації, як-от розвиток нових ролевих моделей, підвищення психологічної гнучкості, мобілізація внутрішніх і соціальних ресурсів, а також звернення по фахову допомогу. Отримані теоретичні узагальнення створюють підґрунтя для подальших прикладних досліджень у сфері психологічної підтримки сімей, які перебувають у кризових обставинах.

Разом з виявленням проблемних аспектів трансформації сімейних ролей у воєнний час акцентовано увагу на адаптаційних механізмах, зокрема переосмисленні партнерських функцій, розвитку гнучкості, солідарності, взаємної підтримки, активному зверненні по фахову психологічну допомогу та розширенні мереж соціальної підтримки. Підкреслено, що успішна адаптація сім'ї в умовах війни можлива за умови формування нових моделей взаємодії, заснованих на емпатії, довірі та партнерстві.

Ключові слова: трансформація сімейних ролей, війна, адаптація, подружні стосунки,

психоаналітичний підхід, рольові зміни, гендерна динаміка, дистантна сім'я.

The article highlights the psychological aspects of the transformation of family roles in the context of war, presenting it as a complex social and personal process accompanied by profound structural and functional changes within the family system. Based on contemporary psychological approaches – systemic, cognitive-behavioral, psychoanalytic, and attachment theory – the mechanisms of change in spousal roles under the influence of external destabilizing factors such as mobilization, evacuation, loss of housing, economic instability, and prolonged separation are analyzed. War is viewed as a factor that disrupts traditional role patterns, compelling families to restructure their interactions and reconsider functional responsibilities.

Special attention is given to the psychoanalytic concept of unconscious influences on marital interaction, particularly the phenomena of transference, projective identification, and the activation of early attachment models under stress. The psychological consequences of remote family functioning and the disruption of core family functions (protective, emotional, educational) are explored, along with shifts in the gender distribution of roles – particularly the growing importance of women as primary caregivers, supporters, and decision-makers.

Drawing on the works of contemporary Ukrainian scholars (L. Pomytkina, O. Vashchenko, L. Slyusar, S. Venger, I. Shynkarenko, R. Fedorenko, A. Horun), the article outlines key challenges faced by families during wartime and identifies potential pathways for adaptation: the development of new role models, enhancement of psychological flexibility, mobilization of internal and social resources, and the use of professional psychological support.

In addition to addressing the problematic aspects of family role transformation during war, the article emphasizes adaptive mechanisms such as rethinking partnership functions, strengthening mutual support and solidarity, and expanding social support networks. It underscores that successful family adaptation in wartime conditions is possible through the creation of new models of interaction based on empathy, trust, and partnership.

Key words: transformation of family roles, war, adaptation, marital relationships, psychoanalytic approach, role changes, gender dynamics, distant family.

УДК 159.98:316.326«364»

DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.75.1.33>

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Волошина В.В.

д.психол.н.,
професор кафедри теоретичної
та консультативної психології
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова

Долинська Л.В.

к.психол.н.,
професор кафедри соціальної
психології
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова

Постановка проблеми. Сучасні соціокультурні трансформації, спричинені війною, мають глибокий вплив на структуру, динаміку та функціонування сімейної системи, що вимагає переосмислення традиційних теоретичних підходів до аналізу родинних ролей. Війна виступає потужним дестабілізуючим чинником, який порушує стабіль-

ність інституційного устрою сім'ї, провокує розриви між її членами, дезорганізує рольову ієрархію та актуалізує потребу в адаптаційних змінах. В умовах збройного конфлікту сім'я змушена функціонувати в середовищі постійної невизначеності, втрат, підвищеного емоційного навантаження, соціальної нестабільності, що значно ускладнює реалізацію її

базових функцій, зокрема емоційно-захисної, соціалізуючої, економічної, регулятивної.

Особливого значення в цьому контексті набуває аналіз трансформації сімейних ролей – як процесу перегляду та перебудови функціонального навантаження членів родини, що є реакцією на екстремальні зовнішні обставини (мобілізація, евакуація, розлука, втрати, посттравматичні прояви). Зміна гендерного розподілу обов'язків, формування нових ролевих конфігурацій, порушення звичних моделей емоційної взаємодії між подружжям та між батьками і дітьми виступають і як адаптивні, і як потенційно дезадаптивні чинники, які потребують глибокого психодіагностичного та аналітичного осмислення.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки окреслюється потреба у міждисциплінарному аналізі цього явища з урахуванням системного, психоаналітичного, когнітивно-біхевіорального та гуманістичного підходів, а також концепції прив'язаності. Особливу актуальність має вивчення несвідомих механізмів адаптації до змін у сімейних ролях, феноменів регресії, перенесення, проєктивної ідентифікації, які активізуються в умовах війни, загрожуючи стійкості сімейної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика трансформації сімейних ролей в умовах війни привернула увагу науковців. Так, О. Гетта аналізує розрив сімейних зв'язків унаслідок війни як ключовий фактор, що призводить до дисфункціональності сім'ї, тобто до порушення її здатності виконувати основні соціальні, емоційні та виховні функції [5]. Адаптація залежить від гнучкості і підтримки між партнерами. О. Ващенко акцентує на соціально-психологічних факторах конфліктів, як-от зовнішні стресори [3]. С. Венгер досліджує дистантні сім'ї, характерні для воєнного часу, коли партнери перебувають у тривалій розлуці [4]. Л. Слюсар аналізує загальні демографічні та соціальні зміни у сім'ях під час війни [10]. Цінними для нашого дослідження також є праці таких науковців, як Н. Левицький [7], А. Барановська [2], Шинкаренко [12], Р. Федоренко [11], І. Павленко [8].

Незважаючи на значний внесок цих дослідників у розкриття психологічних та соціальних аспектів змін у подружніх стосунках, ролях та функціях сім'ї в умовах воєнного стресу, на сучасному етапі все ще залишається відкритим питання комплексного дослідження механізмів адаптації родин, особливо в контексті взаємодії психологічних ресурсів, гендерної динаміки та соціальної підтримки.

Метою статті є дослідження впливу війни як екстремального соціального стресора на трансформацію сімейних ролей, а також виявлення психологічних механізмів адаптації родин до нових умов життєдіяльності. Зокрема, акцент зроблено на аналізі змін у подружніх взаєминах, розподілі функціональних обов'язків між партнерами, переосмисленні гендерних ролей, деструкції або модифікації базових функцій сім'ї (емоційної, виховної,

економічної, регулятивної) під впливом воєнних обставин.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У контексті трансформації сімейних ролей під впливом воєнних обставин, значна увага у науковій літературі приділяється аналізу подружніх взаємин. Як українські, так і зарубіжні дослідники розглядали різні аспекти шлюбно-сімейних відносин, зокрема в умовах кризових та екстремальних ситуацій.

Сучасні психологічні підходи до аналізу подружніх стосунків – системний, когнітивно-біхевіоральний, психоаналітичний та гуманістичний – дають змогу глибше зрозуміти динаміку змін у ролях подружжя під час війни. Так, системний підхід розглядає сім'ю як цілісну структуру, де зміна ролей одного з партнерів (наприклад, у зв'язку з мобілізацією або вимушеним переселенням) викликає трансформацію всієї системи. Когнітивно-біхевіоральна модель допомагає зрозуміти, як переконання та емоційні реакції на стресові події впливають на якість взаємин, а психоаналітичний підхід акцентує увагу на несвідомих мотиваціях, що активізуються в умовах війни.

У межах психологічного аналізу трансформації сімейних ролей в умовах воєнного конфлікту психоаналітичний підхід надає глибоке розуміння внутрішніх, несвідомих механізмів, що впливають на динаміку подружніх стосунків. Особливо актуальності він набуває в періоди криз, коли ранні дитячі переживання активізуються, а психоемоційне напруження зростає.

Дослідниця І. Павленко вивчає теоретичні та практичні засади сімейної психології, зокрема концепції, що ґрунтуються на психоаналітичній парадигмі. Цей підхід дає змогу досліджувати, як несвідомі процеси, що формуються в ранньому дитинстві, зумовлюють особливості вибору партнера, характер емоційної близькості та способи реагування на кризові обставини, такі як війна [8, с. 121].

У дослідженні О. Ващенко розкривається багатовимірний вплив воєнного контексту на функціонування подружніх стосунків, з особливим акцентом на зміну соціальних ролей, посилення конфліктогенності взаємодії в сім'ї та необхідність психологічної адаптації партнерів до нових умов. Війна постає як глобальний дестабілізуючий чинник, що порушує цілісність звичних ролевих структур та змушує подружжя переглядати традиційний розподіл функцій у сім'ї [3, с. 40].

Авторка наголошує на тому, що ключову роль у формуванні та ескаляції подружніх конфліктів відіграють як зовнішні фактори (збройний конфлікт, вимушена розлука, переміщення, економічна нестабільність), так і внутрішні особистісні чинники (рівень психологічної зрілості, стратегії подолання стресу, навички комунікації). Зазначається, що в умовах війни змінюється структура сімейних ролей: жінки нерідко беруть на себе функції захисника, матеріального забезпечення, психологічної

підтримки, тоді як чоловіки, задіяні у військових діях, втрачають звичну позицію лідера у побутовому та емоційному вимірах.

Науковиця Л. Слюсар приділяє увагу змінам ролевих розподілів у сім'ї – збільшення важливості ролей жінки як опікунки, матері та господині, тоді як мобілізація чоловіків призводить до ослаблення патріархальних моделей керування сім'єю. Авторка також описує суттєві трансформації в структурі сімей, як-от зростання кількості однобатьківських домогосподарств, збільшення числа людей похилого віку, дітей-сиріт та вдів – явищ, що викликала війна [10, с. 15].

Наукові праці С. Венгер зосереджені на дослідженні феномена віддаленого (дистантного) сімейного типу, який набуває особливої актуальності саме в умовах війни, коли через мобілізацію, переселення та війну сім'ї функціонують роз'єднано. Авторка уточнює поняття «дистантна сім'я» – сімейну систему, де спільне життя переривають тривалі розлуки і комунікація з партнером відбувається дистанційно (телефон, відеозв'язок).

С. Венгер описує ключові психологічні ознаки таких сімей, як-от порушення емоційної інтеграції, формалізація стосунків, емоційна депривація, дефіцит тактильного й вербального спілкування. Це призводить до відчуження між партнерами і зниження якості емоційного зв'язку в сім'ї. Приклади показують, що навіть з використанням інтернет-зв'язку подружжя страждає через відсутність повсякденних емоційних взаємодій: обіймів, турботи, живої комунікації. З точки зору адаптації дослідниця розглядає рольові трансформації як потенційно ресурсні, адже формування нових ролей і функцій, адаптація до дистанції, переоцінка ціннісних орієнтацій можуть допомогти зберегти зв'язок і стійкість сім'ї – за умов усвідомленої соціально-психологічної підтримки [4, с. 110].

Дослідник І. Шинкаренко пропонує комплексний аналіз трансформаційних процесів, що відбуваються у сфері сімейних ролей внаслідок війни. Автор підкреслює, що війна, як екстремальна соціокультурна подія, спричиняє системні порушення в усіх функціональних компонентах сім'ї, трансформуючи її структуру, динаміку взаємин, розподіл ролей та ідентичності її членів [12, с. 560].

Одним з ключових наслідків воєнного стану є деструкція базових функцій сім'ї, зокрема захисної, економічної, виховної, емоційної, регенеративно-психотерапевтичної. Ці функції за нормальних умов забезпечують стабільне функціонування родинної системи, проте в умовах війни вони зазнають порушень внаслідок стресових перевантажень, втрати житла, розлуки з членами родини, економічної нестабільності, а також підвищеного рівня психологічного травматизму.

Разом з виявленням проблем дослідниця Л. Слюсар також окреслює адаптаційні стратегії, до яких вдаються родини. До таких належать розвиток соціальної солідарності та горизонтальних зв'язків, формування нових комунікативних мереж підтримки,

залучення до волонтерської діяльності, використання внутрішніх ресурсів особистості та звернення до фахової психологічної допомоги. Вона підкреслює, що адаптація до нових умов життя вимагає високого рівня гнучкості, розвитку нових ролей і функцій, формування нової картини сімейної взаємодії на основі підтримки, довіри та емпатії.

Р. Федоренко розглядає подружжя як динамічну психосоціальну систему, в якій функціональні ролі партнерів змінюються відповідно до етапів розвитку сім'ї та впливу зовнішнього середовища. У мирний час ці ролі більшою мірою підпорядковані стабільним соціальним нормам та очікуванням: чоловік як особа що відповідає за забезпечення сім'ї, жінка як хранителька сімейного вогнища, спільне батьківство, взаємна підтримка. Однак в умовах війни така рольова структура зазнає суттєвих трансформацій. Автор підкреслює, що в ситуаціях екстремального стресу, до яких належать військові дії, подружні стосунки переживають серйозні порушення рівноваги: відбувається руйнування установлених патернів взаємодії, що призводить до перегляду ролей, зміщення відповідальності, а іноді й до руйнації шлюбного союзу [11, с. 212].

Зокрема, мобілізація чоловіків та евакуація жінок з дітьми зумовлюють вимушену зміну традиційного розподілу функцій. Жінки беруть на себе роль основних годувальниць, організаторок побуту, емоційних стабілізаторів у нових життєвих умовах, що супроводжується підвищеним рівнем психологічного навантаження та ризиком емоційного вигорання. Чоловіки, у свою чергу, часто втрачають можливість виконувати звичні функції: як фізично (через участь у бойових діях), так і психологічно (через посттравматичні стани, відчуття провини чи безпорадності). Це призводить до зміни не лише функціональних, але й ідентифікаційних ролей у межах подружжя, до порушення почуття стабільності та контролю, що особливо важливо у кризових стадіях функціонування сім'ї [6].

У межах вивчення трансформаційних змін у сімейній системі під впливом воєнних подій заслуговує на увагу концептуальний підхід, запропонований О. Гетта, яка у своїй роботі здійснює теоретико-аналітичний огляд деструктивного впливу війни на внутрішню структуру й функціонування сім'ї. Особливу увагу науковиця приділяє розриву комунікативної взаємодії через вимушене фізичне віддалення (мобілізація, евакуація, еміграція), що тягне за собою трансформацію рольових позицій.

У цій динаміці спостерігається зміщення центрів відповідальності: жінки, залишаючись з дітьми, змушені виконувати роль єдиного суб'єкта турботи, захисту й матеріального забезпечення, що веде до гіперфункціонального навантаження. Така рольова інверсія викликає емоційне виснаження, тривожність, амбівалентність щодо соціальних очікувань, а також порушує традиційні схеми взаємодії між дорослими й дітьми, зокрема через явище «паренталізації» (перебирання дітьми дорослих обов'язків) [5, с. 99–100].

Сім'я, втрачаючи здатність до емоційного кон-тейнерування, виявляється неспроможною бути джерелом ресурсного відновлення для своїх членів. У таких умовах авторка розглядає сім'ю як психосоціальний інститут, що переходить у фазу дисфункціональності, з притаманними їй ознаками, а саме порушенням адаптаційних механізмів, регресом комунікативних стратегій, зростанням рівня внутрішніх конфліктів.

А. Барановська у своїх працях розглядає родину як відкриту динамічну систему, яка реагує на зовнішні соціальні впливи через зміну внутрішньої структури, функціонального розподілу та комунікативних моделей. Авторка акцентує увагу на тому, що соціальні потрясіння (війна, міграція, економічна нестабільність) спричиняють прискорення темпів трансформації сімейних ролей, особливо ролей батька й матері. А. Барановська наголошує на тому, що адаптаційна здатність родини залежить від рівня когнітивної гнучкості, емоційної згуртованості та здатності до колективного прийняття рішень. У цьому контексті війна розглядається як каталізатор зміни традиційної патріархальної моделі на більш паритетну, партнерську або матрицентричну [2, с. 46].

Н. Левицький розглядає родину як суб'єкта соціальної адаптації, здатного до реорганізації під впливом критичних подій. Він виокремлює три рівні змін: рольовий, комунікативний і ціннісно-смисловий. Для одних сімей трансформація у період війни – це втрата функціональності, ізоляція, розпад рольової структури; для інших – адаптивне зростання, реструктуризація сімейних функцій та оновлення моделей взаємодії. У цьому контексті посттравматичне зростання виступає не спонтанною реакцією, а результатом складного процесу осмислення, переоцінки та включення травматичного досвіду в життєву історію сім'ї. Автор підкреслює, що війна, хоч і спричиняє глибокі деструктивні зміни у структурі родини (втрати, вимушені переміщення, сепарацію), може стати каталізатором для розвитку нових моделей рольової взаємодії, заснованих на емпатії, підтримці, відповідальності та зростанні особистої автономії. [7, с. 187–190].

Дослідниця В. Сазонова акцентує увагу на глибокій психотравматизації родин, спричиненій війною, та пов'язаних з цим змінах у сприйнятті сімейних ролей. Авторка зазначає, що роль батьків набуває гіперфункціонального характеру: окрім забезпечення базових потреб, вони мають виконувати функцію стабілізації емоційного клімату. Особливу увагу вона приділяє феномену «емоційного перевантаження» одного з членів родини, що веде до емоційного вигорання та вторинної травматизації. Теоретичною основою її підходу є інтеграція системного та екзистенційного аналізу [9, с. 275–280].

Одним з ключових аспектів трансформації сімейних ролей в умовах війни є зміна характеру батьківської взаємодії з дитиною, зокрема в емоційно-поведінковому та когнітивному вимі-

рах. У цьому контексті важливою є концепція батьківського рефлексивного функціонування, емпірично досліджена К. Едлер, Б. Бернсом, Л. Вангом та К. Валентіно. У контексті воєнної реальності, яка передбачає порушення звичних соціальних і сімейних структур, PRF набуває особливої значущості. Війна спричиняє розлуку з одним з батьків, втрату житла, міграційні процеси, травматизацію як дорослих, так і дітей. У таких умовах батьківська функція зазнає глибокої трансформації: зміщується її акцент з традиційної ролі соціального контролю й догляду до функцій емоційного захисту, підтримки та відновлення психологічної цілісності дитини. Саме в цих умовах здатність до рефлексивного функціонування виступає як адаптаційний ресурс, що дає змогу батькам не лише зберігати емоційний контакт з дитиною, але й ефективно інтерпретувати її поведінку як реакцію на травматичний стрес, а не як девіантну чи проблемну [1, с. 326–330].

У мирний час рольова структура родини формується на основі культурно зумовлених очікувань та індивідуальних психологічних ресурсів. Війна, як деструктивний чинник, змінює контекст функціонування родини, що, у свою чергу, провокує якісні трансформації у виконанні ролей. Зокрема, за умов мобілізації, загибелі чи фізичної відсутності одного з батьків відбувається перерозподіл функціональних обов'язків між іншими членами родини. Жінки нерідко змушені поєднувати ролі матері, захисниці, годувальниці, організаторки побуту та психологічної підтримки. Діти, особливо підлітки, можуть набути ролі «молодшого дорослого», беручи на себе побутові функції, догляд за молодшими братами чи сестрами або емоційне підкріплення батьків [7, с. 185–192].

Значних змін зазнає також роль літніх членів родини. Коли молодші покоління відсутні через участь у бойових діях або евакуацію, бабусі та дідусі стають основними носіями виховної та соціально-побутової відповідальності. Така інверсія поколіннєвих функцій має амбівалентний характер: з одного боку, вона активізує ресурсну функцію старших поколінь, з іншого – створює надмірне навантаження на осіб похилого віку.

Висновки. Отже, одним з найгостріших викликів, що постає перед родинами в умовах війни, є емоційна роз'єднаність, спричинена розлукою, втратами та невизначеністю. Розірваність сімейних зв'язків, постійне відчуття небезпеки, втрата житла або соціального статусу формують стани тривоги, фрустрації, почуття провини, особливо в батьків, які не можуть забезпечити захист і стабільність для дітей. За умов вимушеного переселення родина стикається з додатковими труднощами соціальної адаптації, як-от зміна місця проживання, школи, соціального кола спілкування, втрата звичного ритму життя. Особливої уваги потребує динаміка дитячо-батьківських стосунків. Дослідження показують, що в умовах війни діти потребують підвищеного рівня емоційної підтримки та стабільності.

Проте через психологічне виснаження або перевантаженість дорослі не завжди здатні задовольнити ці потреби, що може призводити до емоційної дистанції або конфліктів у родині.

Не менш важливим викликом є деформація подружніх стосунків. Тривала відсутність одного з партнерів, психологічна травматизація, зміна ролей і пріоритетів можуть спричинити відчуження, зниження довіри або конфліктогенність у спілкуванні. Водночас спільне переживання кризи іноді сприяє посиленню партнерських зв'язків, зміцненню відчуття єдності та взаємопідтримки.

Таким чином, трансформація сімейних ролей в умовах війни є багатовимірним процесом, що охоплює структурні, функціональні та емоційно-поведінкові зміни у системі родини. Під впливом воєнного конфлікту сім'я змінює спосіб організації внутрішньої взаємодії, адаптуючи свою рольову ієрархію до нових викликів. Попри складність ситуації, багато родин демонструє високу здатність до адаптації завдяки гнучкості, емоційній підтримці, залученості до соціальних мереж підтримки та збереженню ціннісних орієнтирів.

Поглиблене дослідження зазначених процесів має велике значення для розроблення комплексних програм підтримки сімей у кризових умовах, зокрема у сфері соціальної політики, психосоціальної допомоги та освітньо-виховної діяльності. У контексті поствоєнної реабілітації саме родина виступатиме ключовим ресурсом для відновлення суспільної стабільності, цілісності та ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Edler K., Behrens B., Wang L., Valentino K. Validation of the Parental Reflective Functioning Questionnaire among maltreating and nonmaltreating mothers. *Journal of Family Psychology*. 2023. № 37 (3). P. 324–334. <https://doi.org/10.1037/fam0001045>.
2. Барановська А. Психологічна стійкість у структурі організації особистості. *Матеріали VI Всеукраїнських психологічних читань «Удосконалення професійної майстерності майбутніх психологів»*. Умань, 2023. С. 45–47.
3. Ващенко О. Соціально-психологічні чинники подружніх конфліктів в умовах війни. *Вісник психодипломної освіти*. 2024. Вип. 28 (57). С. 27–43.

DOI: [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28\(57\)-27-43](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-28(57)-27-43).

4. Венгер Г. Психологічні особливості рольових стосунків у дистантних сім'ях. *Проблеми сучасної психології*. 2015. № 27. С. 103–116. URL: <https://surl.li/vryjru>.

5. Гетта З. Розрив сімейних стосунків через війну як чинник її дисфункціональності. *Молодіжний соціологічний форум НТУ «ХПІ»: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів і аспірантів, присвяченої 140-річчю Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»*. Харків: НТУ «ХПІ», 2025. С. 98–101. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/90951>.

6. Зміни в ролях: як війна вплинула на сімейне життя українських жінок. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/changes-roles-how-war-has-affected-family-life-ukrainian-women> (дата звернення: 05.07.2025).

7. Левицький Н., Потапчук Є. Теоретико-методологічний аналіз проблеми посттравматичного зростання членів сім'ї в умовах війни. *Психологічні травелогі*. 2024. № 2. С. 184–196. URL: <https://pt.khmn.edu.ua/index.php/pt/article/view/180/168>.

8. Охорона психічного здоров'я в умовах війни / пер. з англ. Т. Семигіна, І. Павленко, Є. Овсяннікова та ін. Київ: Наш формат, 2017. 1068 с. URL: <https://is.gd/yn61LT>.

9. Сазонова О. Сімейні цінності та рольові установки сімейних пар. *Проблеми сучасної психології*. 2018. № 39. С. 272–295. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-39.272-295>.

10. Слюсар Л. Українська сім'я в умовах війни. *Демографія та соціальна економіка*. 2023. Вип. 2 (52). С. 3–20. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2023.02.003>.

11. Федоренко Р. Психологічний аналіз подружніх взаємин на різних стадіях функціонування сім'ї: монографія / Волинський національний університет імені Лесі Українки, факультет психології, кафедра практичної психології та психодіагностики. Луцьк: Вежа-Друк, 2022. 332 с. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/21448>.

12. Шинкаренко І. Сім'я в умовах війни: психологічні, психосоціальні та психопатологічні проблеми. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2 (121). С. 554–562. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-554-562>.